

Χώρος αειχώρας

Κείμενα Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Ανάπτυξης

Ειδικό τεύχος - Αφιέρωμα

Μέθοδοι ανάλυσης και σχεδιασμός
του ελληνικού τοπίου

2014

19

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗΣ
ΣΚΑΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΝΤΕΛΗΣ
ΓΟΣΠΟΔΙΝΗ ΑΣΠΑ
ΔΕΦΝΕΡ ΑΛΕΞΗΣ
ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ ΟΛΓΑ
ΨΥΧΑΡΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ
ΣΤΑΘΑΚΗΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Αραβαντινός Αθανάσιος	- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ)
Ανδρικόπουλος Ανδρέας	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Βασενγρόβεν Λουδοβίκος	- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ)
Γιαννακούρου Τζίνα	- Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Γιαννιάς Δημήτρης	- Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Δελλαδέτσιμας Παύλος	- Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Δεμαθάς Ζαχαρίας	- Πάντειο Πανεπιστήμιο
Ιωαννίδης Γιάννης	- Tufts University, USA
Καλογήρου Νίκος	- Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ)
Καρύδης Δημήτρης	- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ)
Κοσμόπουλος Πάνος	- Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης (ΔΠΘ)
Κουκλέλη Ελένη	- University of California, USA
Λαμπριανίδης Λόης	- Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
Λουκάκης Παύλος	- Πάντειο Πανεπιστήμιο
Λουρή Ελένη	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Μαλούτας Θωμάς	- Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Μαντουβάλου Μαρία	- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ)
Μελαχροινός Κώστας	- Queen Mary, University of London
Μοδινός Μιχάλης	- Διεπιστημονικό Ινστιτούτο Περιβαλλοντικών Ερευνών (ΔΙΠΕ)
Μπριασούλη Ελένη	- Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Παπαθεοδώρου Ανδρέας	- Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Πρεβελάκης Γεώργιος-Στυλ.	- Université de Paris I, France
Φωτόπουλος Γιώργος	- Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Χαστάογλου Βίλμα	- Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ)

Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας
Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης

Ειδικό τεύχος – Αφιέρωμα
Special Issue

**Μέθοδοι ανάλυσης και σχεδιασμός
του ελληνικού τοπίου**

Επιμέλεια

Άρης Σαπουνάκης
Δημήτρης Σταθάκης

Επιστημονικό Περιοδικό

αειχώρος

Διεύθυνση:
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας
και Περιφερειακής Ανάπτυξης
Περιοδικό ΑΕΙΧΩΡΟΣ
Πεδίον Άρεως, 383 34 ΒΟΛΟΣ
<http://www.aeihoros.gr>, e-mail: aeihoros@prd.uth.gr
τηλ.: 24210 – 74486

Επιμέλεια έκδοσης: Εύη Κολοβού-Άννα Σαμαρίνα
Λαγού: Παναγιώτης Μανέτος-Παναγιώτης Πανταζής
Σχεδιασμός εξωφύλλου: Γιώργος Παρασκευάς-Παναγιώτης Πανταζής-Παναγιώτης Μανέτος

Σαουνάκης Α., Σταθάκης Δ.	4
Εισαγωγή	
Κίζος Θ.	6
Από το αγροτικό τοπίο στο τοπίο της υπαίθρου: Η γεωγραφία και οι προσλήψεις των τοπίων της ελληνικής υπαίθρου	
Τσιλιμίγκας Γ., Γουργιώτης Α.	24
Η διαχείριση του τοπίου στο πλαίσιο του χωροταξικού σχεδιασμού	
Γουργιώτης Α.	38
Η συμβολή του Συμβουλίου της Ευρώπης στο χωρικό σχεδιασμό και το τοπίο	
Σαουνάκης Α.	58
Περιαστικό τοπίο στην Ελλάδα: Απειλές και προοπτικές	
Τσιλιμίγκας Γ.	80
Οι επιπτώσεις των χρήσεων γης στη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών του τοπίου: Ποσοτικοποίηση της δομής και της χωρικής κατανομής των χρήσεων γης στις Ευρύτερες Αστικές Ζώνες.	
Σταθάκης Δ., Φαρασλής Γ., Σηφάκη Α.	106
Αξιολόγηση των επιπτώσεων της δόμησης στο τοπίο της Κνώσου.	
Σταθάκης Δ.	124
Χωροθέτηση ανεμογεννητριών ελαχιστοποιώντας την οπτική όχληση	
ΘΕΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	
Μπεριάτος Η.	140
Η διακήρυξη της Συμφαλίας και το έλλειμμα πολιτικής τοπίου στην Ελλάδα	

Από το Αγροτικό Τοπίο στο Τοπίο της Υπαιθρου: Η Γεωγραφία και οι Προσλήψεις των Τοπίων της Ελληνικής Υπαιθρου

Θανάσης Κίζος

Αναπληρωτής Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Περίληψη

Η ύπαιθρος έχει αποκτήσει μεγάλη σημασία στο διαχωρισμό μεταξύ “αγροτικού” και “αστικού” χώρου, εξαιτίας και της μεγάλης συμβολικής δύναμής της ως μια «δεξαμενή», από όπου μπορεί κανείς να αντλήσει ιδέες, αξίες και νοήματα. Το τοπίο της υπαιθρου ταυτίζεται μέχρι σήμερα με το αγροτικό τοπίο στην Ελλάδα, ακολουθώντας την ταύτιση του αγροτικού χώρου με την ύπαιθρο σε επίπεδο ορισμών και πολιτικών. Στην εργασία αυτή επιχειρείται η περιγραφή του τοπίου της Ελλάδας σήμερα, αλλά και των προσλήψεων αυτών των τοπίων από διαφορετικές κοινωνικές ομάδες. Παρουσιάζονται δύο εναλλακτικές μέθοδοι διάκρισης με βάση φυσικο-γεωγραφικά και ανθρωπογεωγραφικά χαρακτηριστικά. Τα αποτελέσματα υπερβαίνουν δυαδικούς ορισμούς υπαιθρου – πόλης και προσφέρουν μια καλύτερη βάση για την κατανόηση των μετασχηματισμών της υπαιθρου και των κοινωνιών της, αλλά και για το σχεδιασμό χωρικών πολιτικών.

Λέξεις κλειδιά

Αγροτικό τοπίο, τοπίο της υπαιθρου, Ελλάδα, κάλυψη γης, ανάγλυφο, τυπολογία τοπίων

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΑΠΟ ΤΟ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΤΟΠΙΟ ΣΤΟ ΤΟΠΙΟ ΤΗΣ ΥΠΑΙΘΡΟΥ

Η ύπαιθρος είναι μια κατηγορία χώρου που τις τελευταίες δεκαετίες έχει αποκτήσει μεγάλη σημασία τόσο όσον αφορά στο διαχωρισμό μεταξύ “αγροτικού” και “αστικού” χώρου για το σχεδιασμό και την εφαρμογή χωρικών πολιτικών, αλλά και εξαιτίας της μεγάλης συμβολικής δύναμης της και της σύνδεσής της με την «ποιότητα», την «παράδοση», την «αυθεντικότητα» μεταξύ άλλων, ενώ τείνει να θεωρείται όλο και περισσότερο ως μια «δεξαμενή παράδοσης», από όπου μπορεί κανείς να αντλήσει ιδέες, αξίες και νοήματα, προσωπικά και «εθνικά» (Cloeke κ.ά., 2006; Woods, 2010).

Η ύπαιθρος τείνει να αντικαταστήσει τον αγροτικό χώρο χωρικά και εννοιολογικά (Κίζος και Βακουφάρης, 2006). Η εννοιολογική διαφορά μεταξύ ‘αγροτικού χώρου’ και ‘υπαιθρου’ αναφέρεται τόσο σε χωρικό όσο και σε παραγωγικό επίπεδο: ο αγροτικός χώρος είναι μία γεωγραφική περιοχή στην οποία λαμβάνουν χώρα αγροτικές δραστηριότητες, είναι δηλαδή μία έννοια που περιγράφει δραστηριότητες που γίνονται σε ένα χώρο, ενώ η έννοια της υπαίθρου περιγράφει ένα χώρο στον οποίο πραγματοποιούνται κάποιες παραγωγικές, αλλά και καταναλωτικές δραστηριότητες (Woods, 2011). Έτσι, πρέπει να θεωρηθεί ως ευρύτερη έννοια από τον αγροτικό χώρο, καθώς οι αγροτικές δραστηριότητες λαμβάνουν χώρα στην ύπαιθρο, ενώ οι ‘υπαίθριες δραστηριότητες’ δεν είναι πάντα ‘αγροτικές’.

Στην Ελλάδα, η μετάβαση αυτή δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί σε επίπεδο ορισμών και διαχωρισμού του χώρου σε κατηγορίες. Ο χώρος ακόμη περιγράφεται ως “αγροτικές περιοχές” (σύμφωνα με την ΕΛ.ΣΤΑΤ. όλες οι Δημοτικές Ενότητες με πληθυσμό <2000 κατοίκους) και όχι ως ύπαιθρος, ταυτίζοντας ουσιαστικά τον αγροτικό χώρο με την ύπαιθρο και θεωρώντας την ύπαιθρο ως “προνομιακό” χώρο των αγροτών και της αγροτικής παραγωγής, και ως εξαρτημένου χώρου, την ‘ενδοχώρα’ πόλεων (Λαμπριανίδης, 2012). Όμως τέτοιοι ορισμοί δεν λαμβάνουν υπόψη τους τον πραγματικό χώρο, καθώς όλες οι περιοχές με ίδιο πληθυσμό ουσιαστικά θεωρούνται όμοιες. Φυσικό-γεωγραφικά χαρακτηριστικά (π.χ. υψόμετρο, ανάγλυφο, κλίμα, φυσική διάσπαση του χώρου) ή ανθρωπογεωγραφικά χαρακτηριστικά (π.χ. απόσταση από και δυνατότητα πρόσβασης σε πόλεις, εγγύτητα σε μεταφορικά δίκτυα, πληθυσμιακή πυκνότητα, κτλ.) δεν λαμβάνονται υπόψη (για μια συζήτηση βλέπε ESPON, 2006 και Ferrao κ.ά., 2004).

Ταυτόχρονα, αμφισβητείται η έννοια της υπαίθρου (ήδη από το 1990, βλέπε Hoggart, 1990) και η ύπαρξη μιας υπαίθρου χωρίς οικονομικές και κοινωνικές διαφοροποιήσεις όσον αφορά π.χ. στο φύλο, στην εθνικότητα, στην ύπαρξη μειονοτήτων κτλ. (Hoggart κ.ά., 1996). Η νέα αυτή προσέγγιση αποδίδει τους μετασχηματισμούς και την πραγματικότητα της υπαίθρου και των κοινωνιών της, πέρα από τα χωρικά πλαίσια (Woods, 2010)

και με σύνδεση με κοινωνικές αναπαραστάσεις της. Η προσέγγιση αυτή οδηγεί σε πολλές διαφορετικές “υπαιθρότητες”, που ορίζονται από διαφορετικές κοινωνικές ομάδες (Cloke κ.ά., 2006). Τέλος, η μικρότερη σημασία που έχει η αγροτική παραγωγή στην υπαίθρο και η αύξηση της σημασίας της κατανάλωσης και των δραστηριοτήτων ελεύθερου χρόνου, οδηγεί στη λεγόμενη “μετα-παραγωγική” υπαίθρο (Woods, 2011).

Στην ελληνική βιβλιογραφία απουσιάζει μια προσπάθεια ευρύτερης σύνθεσης της υπαίθρου που κυριαρχείται ακόμη από τον “αγροτικό χώρο”. Ο Δαμιανάκος (2002) και οι Σαμαράς κ.ά., (1996) έθεσαν πρώτοι ζητήματα αποαγροτοποίησης της υπαίθρου, μια συζήτηση που συνεχίζεται με τους Κασίμη και Λουλούδη (1999), Ανθοπούλου και Μωυσίδη (2001) και Παπαδόπουλο (2004). Επιμέρους θέματα θέτουν οι Μωυσίδης κ.ά. (2004) (ηλικιωμένοι και κοινωνικός αποκλεισμός), Μπεριάτος και Ψαλτόπουλος (2003), Δαουτόπουλος (2005), Λαμπριανίδης (2005), Κίζος και Βακουφάρης (2006) και Χατζημιχάλης (Hadjimichalis, 2003).

Τα παραπάνω αφορούν και στο αγροτικό τοπίο και το τοπίο της υπαίθρου. Γενικά το τοπίο αποτελεί πολιτισμική κληρονομιά φυσικής εξέλιξης και ανθρώπινης επίδρασης, καθώς εκφράζει το αποτύπωμα όλων των ανθρώπινων δραστηριοτήτων στη φύση. Σύμφωνα με τον ορισμό στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση, “Ως «Τοπίο» ορίζεται μια ζώνη ή μια περιοχή όπως γίνεται αντιληπτή από ντόπιους ή από επισκέπτες, τα οπτικά χαρακτηριστικά και ο χαρακτήρας της οποίας είναι το αποτέλεσμα φυσικών ή/και πολιτισμικών (δηλαδή ανθρώπινων) δράσεων”. (Κεφ. 1, άρθρο 1).

Η κατανόηση των αλληλεπιδράσεων αυτών απαιτεί τον ορισμό των διαδικασιών μεταβολής του τοπίου, τόσο με βάση τη χρονική κλίμακα που αυτές επιδρούν (από βραχυπρόθεσμες επιδράσεις, όπως αλλαγές καλλιεργητικών συστημάτων και πρακτικών, φωτιές και άλλες φυσικές καταστροφές κ.λπ., σε μεσοπρόθεσμες, όπως διάβρωση και απόθεση, τεχνολογικές και μεταφορικές αλλαγές κ.λπ. και σε μακροπρόθεσμες, όπως η αλλαγή κλίματος, η εξέλιξη, ο σχηματισμός ηπείρων, κ.λπ., Marcucci, 2000), όσο και την ομαδοποίηση τους σε κοινές κατηγορίες για να είναι δυνατή η διάκριση ανάμεσα σε αιτίες (επιδράσεις) και αποτελέσματα (τοπίο). Επίσης, απαιτείται η ταυτόχρονη εξέταση των φυσικών (κλίμα, εδάφη, ανάγλυφο, χλωρίδα, πανίδα) και ανθρωπογενών (οικονομική δομή, πολιτικοί σχηματισμοί και κατανομή εξουσίας, κοινωνία, πολιτισμός) χαρακτηριστικών μιας περιοχής, καθώς όλα μπορούν να επιδρούν σε διαφορετικές χρονικές κλίμακες και με διαφορετικές βαρύτητες.

Στο ορισμό αυτό εισάγεται και η έννοια της αντίληψης του τοπίου και της ομάδας που το αντιλαμβάνεται, δίνοντας στο τοπίο το ρόλο πολιτισμικού μορφώματος, με συμβολικό ρόλο, ως δεξαμενή και μέσο συλλογικής μνήμης (Cosgrove, 2003). Έτσι, το πολιτι-

σμικό τοπίο είναι μια πολιτισμική εικόνα, ένας τρόπος για την αναπαράσταση, την διάθροση και τον συμβολισμό του περιβάλλοντος μέσα από εικόνες (Τερκενλή, 1996).

Στην εργασία αυτή επιχειρείται η περιγραφή του τοπίου της Ελλάδας σήμερα, αλλά και των προσλήψεων αυτών των τοπίων από διαφορετικές κοινωνικές ομάδες. Η διάκριση των τοπίων γίνεται με βάση φυσικο-γεωγραφικά και ανθρωπογεωγραφικά χαρακτηριστικά τους και η περιγραφή των προσλήψεων στη βάση των εννοιολογικών μεταβολών της υπαίθρου που συζητήθηκαν ήδη. Θα παρουσιαστούν εναλλακτικές μέθοδοι διάκρισης με βάση τον πραγματικό χώρο, σε μια προσπάθεια υπέρβασης των δυαδικών ορισμών με βάση κριτήρια όπως ο πληθυσμός, αλλά και των απλουστευτικών σχημάτων υπαίθρου – πόλης.

2. Η ΥΠΑΙΘΡΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΣΗΜΕΡΑ ΚΑΙ ΤΟ ΤΟΠΙΟ ΤΗΣ: ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΑ ΤΟΠΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΛΗΨΕΙΣ

2.1. Προς μια τυπολογία των τοπίων της υπαίθρου

Ιστορικά, η σταθεροποίηση της ακτογραμμής πριν από 11000 χρόνια περίπου αποτελεί μια από τις τελευταίες σημαντικές γεωφυσικές μεταβολές που διαμόρφωσαν το ελληνικό τοπίο. Περίπου από αυτή την περίοδο καταγράφονται και ανθρώπινες παρεμβάσεις στο τοπίο, αλλά μόνο έπειτα από τη 2η Χιλιετία π.Χ. το γνώριμο μεσογειακό τοπίο αρχίζει να διαμορφώνεται (Kizos and Vlachos, 2013) με αναβαθμίδες, δίκτυα άρδευσης, μικρούς αγρούς, κοπάδια ζώων, διαχειριζόμενα δάση και μικρούς οικισμούς δίπλα στις αναπτυσσόμενες πόλεις. Αν και οι μεταβολές τοπικά και χρονικά είναι πολύ μεγάλες, η τεχνολογία και οι πρακτικές δεν αλλάζουν σημαντικά, οι καλλιέργειες μένουν λίγο πολύ οι ίδιες, με τη λεγόμενη “μεσογειακή τριάδα”: σιτηρά-ψυχανθή, ελιές και αμπέλια να έχουν εξέχουσα θέση στις πεδιάδες και τα νησιά και την κτηνοτροφία να κυριαρχεί στα ορεινά. Οι μεταβολές συνολικά είναι σημαντικές έπειτα από το πρώτο τέταρτο του 20ου αιώνα και κλιμακώνονται έπειτα από το 1950 με την εντατικοποίηση της αγροτικής παραγωγής και της εκτροφής ζώων (Kizos and Vlachos, 2013). Η ενσωμάτωση στην ΕΕ το 1981 και στους μηχανισμούς της Κοινής Αγοράς ολοκλήρωσε τη μετάβαση σε «σύγχρονα» καλλιεργητικά συστήματα. Νέες καλλιέργειες εισήχθησαν και ορισμένοι αγρότες ωφελήθηκαν πολύ οικονομικά από τις επιδοτήσεις (πχ. στην καλλιέργεια βαμβακιού και ροδάκινων).

Σήμερα, τα αγροτικά τοπία και γενικότερα τα τοπία της υπαίθρου της Ελλάδας είναι πολύπλοκα και μεταβάλλονται, ενώ αλλάζει και η πρόσληψή τους από τον ολόενα και μεγαλύτερο αστικό πληθυσμό. Οι υπάρχουσες τυπολογίες είναι σπάνιες. Αυτή της ΕΛ.ΣΤΑΤ. που βασίζεται στις χρήσεις γης χρησιμοποιεί έξι γενικές κατηγορίες (δάση, γεωργική γη, βοσκότοποι, υγρότοποι, οικισμοί και άλλες εκτάσεις). Αν και χρήσιμη για μια γενική περιγραφή των αντίστοιχων τοπίων, είναι σε επίπεδο Δήμου ή Δημοτικής Ενότητας

και δεν αναφέρεται στον πραγματικό χώρο. Άλλες τυπολογίες που βασίζονται σε χαρακτηριστικά των εκμεταλλεύσεων επικεντρώνονται είτε σε χωρικά κριτήρια (Ανθοπούλου, 2001), είτε σε παραγωγικά (Damianos and Skuras, 1996) είτε σε συνδυασμούς χωρικών και παραγωγικών κριτηρίων (Μωυσίδης, 1986; Καρανικόλας και Μαρτίνος, 1999). Όλες είναι χρήσιμες, αλλά δεν μπορούν να αποδώσουν πειστικά την ποικιλία των αγροτικών δομών και των τοπίων. Μια βασική διάκριση που προκύπτει δίνει τρεις γενικούς τύπους: νησιωτικά, ηπειρωτικά – πεδινά και ορεινά τοπία. Τα ηπειρωτικά πεδινά τοπία είναι αυτά της σύγχρονης αρδευόμενης γεωργίας των αροτραίων βιομηχανικών φυτών ή της δενδροκαλλιέργειας φρούτων, των επαγγελματιών γεωργών και μεγάλων σε έκταση εκμεταλλεύσεων για τα ελληνικά δεδομένα. Τα ορεινά τοπία είναι αυτά όπου ο πληθυσμός είναι πολύ μικρότερος και γηρασμένος, η γεωργία έχει εγκαταλειφθεί και το δάσος επανακάμπει. Τα νησιά τέλος, μοιάζουν με τα ορεινά τοπία όσον αφορά στην εγκατάλειψη της γεωργίας που αντικαθίστανται από τουριστικές και οικιστικές χρήσεις.

Σε αυτή την εργασία, παρουσιάζονται δύο εναλλακτικές προσεγγίσεις διάκρισης των τοπίων της υπαίθρου που βασίζονται σε ήδη δημοσιευμένο υλικό (Tsilimigkas and Kizos, in press; Τσιλιμίγκας και Κίζος, υπό έκδοση).

Η πρώτη (Tsilimigkas and Kizos, in press) χρησιμοποιεί τέσσερις διαφορετικές διαστάσεις για τη διάκριση των τοπίων (Σχήμα 1):

(α) Τη γεωμορφολογία που περιλαμβάνει το ανάγλυφο και τις κλίσεις με 9 συνολικά τύπους, 3 από το υψόμετρο (0-400m, 400-800m, >800m) και 3 από τις κλίσεις (0-4%, 4-10%, >10%),

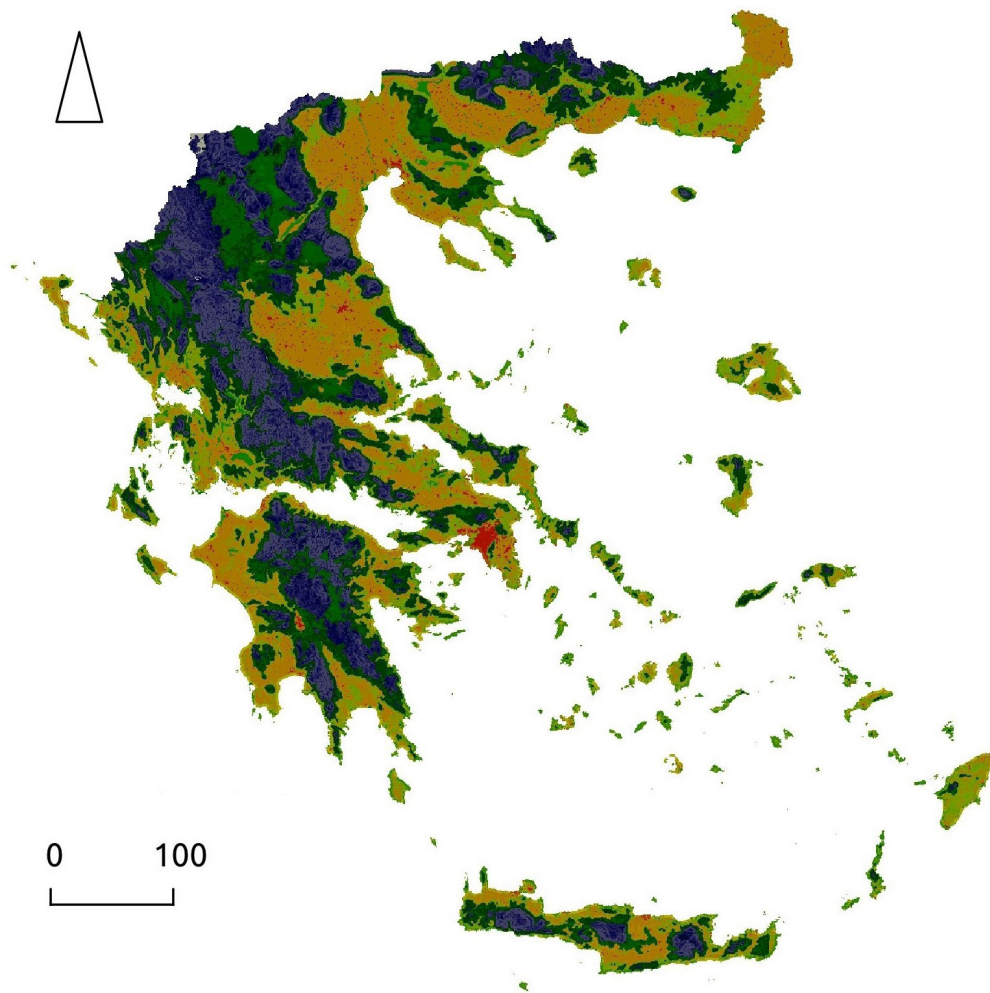
(β) Την κάλυψη γης, (από το Corine 2000) με τέσσερις κατηγορίες κάλυψης: τεχνητές εκτάσεις, γεωργική γη, δάση και ημι-φυσικές περιοχές και υγρότοποι,

(γ) Την παράκτια ζώνη – νησιωτικότητα, με δύο κατηγορίες: νησιά – παράκτιες περιοχές και λοιπή έκταση και με όριο τα 2000m από την ακτή και εξαίρεση κλίσεων >4%.

Η επίθεση των διαφορετικών χαρακτηριστικών δίνει 57 υπο-τύπους (από τις 72 συνολικά δυνατές περιπτώσεις). Οι τέσσερις κυρίαρχοι τύποι είναι (1) η δομημένη γη, που περιλαμβάνει όλες τις εκτάσεις με τεχνητή κάλυψη, ανεξάρτητα από τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά τους, με εξαίρεση τις παράκτιες περιοχές που κατατάχθηκαν στην κατηγορία των παράκτιων περιοχών – νησιών. Συνολικά, 9 υπο-τύποι περιλαμβάνονται εδώ με έκταση 2.107 km² ή 1.6% της συνολικής έκτασης. (2) Οι παράκτιες περιοχές και τα νησιά, που περιλαμβάνει όλες τις παράκτιες – νησιωτικές περιοχές, ανεξάρτητα από τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά, με συνολικά 15 υπο-τύπους που αντιπροσωπεύουν 16.264.5 km² ή 12.4% της συνολικής έκτασης. (3) Οι πεδινές εκτάσεις, που περιλαμβάνουν και τον υπο-τύπο με τη μεγαλύτερη έκταση συνολικά (πεδινές εκτάσεις με γεωργική γη) με 21% της συνολικής έκτασης της χώρας, ενώ συνολικά περιλαμβάνονται 13 υπο-τύποι με έκταση 63.093,9 km²

ή 48.2% της συνολικη έκτασης. (4) Ορεινές περιοχές, με 14 υπο-τύπους και με έκταση 49.333,7 km² ή 37.7% της συνολικής έκτασης.

Σχήμα 1. Τυπολογία ελληνικών τοπίων με βάση τέσσερις διαφορετικές διαστάσεις

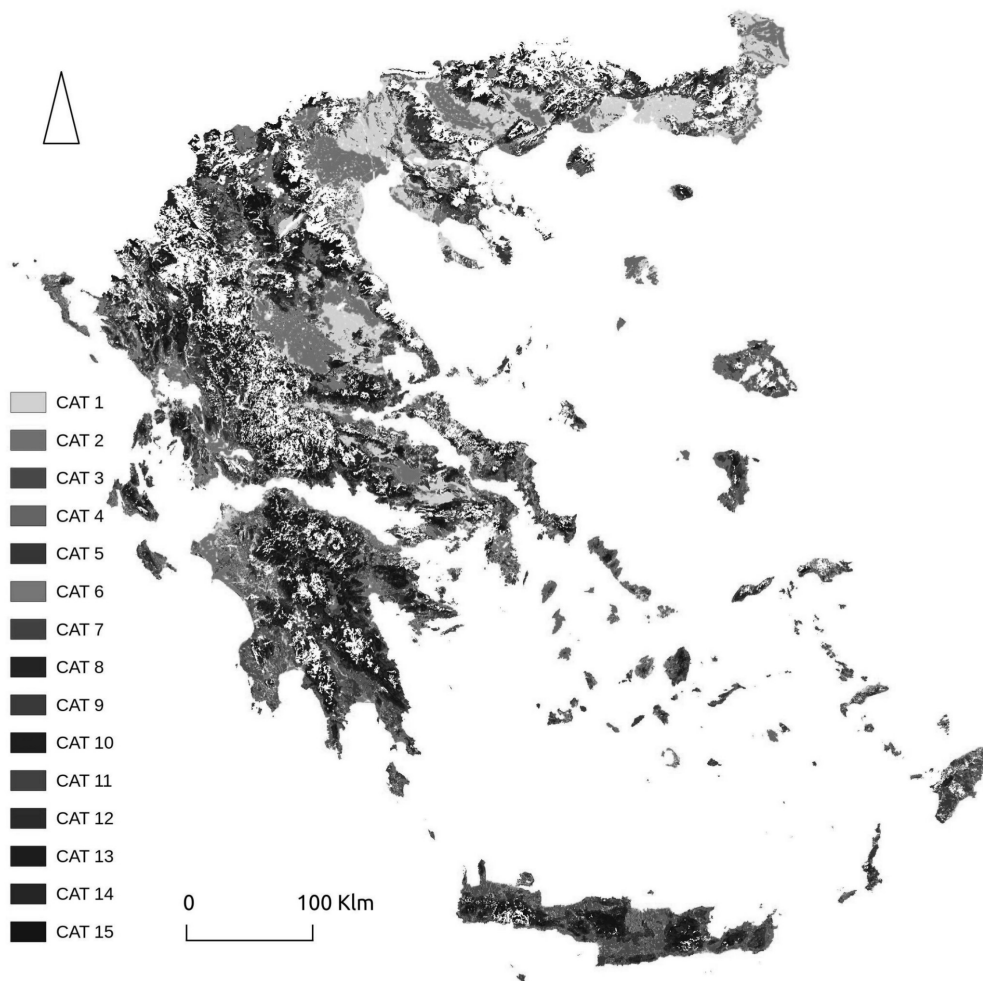
Πηγή: Tsilimigkas and Kizos, in press

Η δεύτερη τυπολογία (Τσιλιμίγκας και Κίζος, υπό έκδοση), αναφέρεται ξανά στον πραγματικό χώρο και όχι σε επίσημα οριοθετημένες περιοχές, π.χ. σε όρια ΔΕ ή άλλα διοικητικά όρια και χρησιμοποιεί παρόμοιες διαστάσεις, αλλά εδώ η έμφαση δίνεται περισσότερο στη χρησιμοποιούμενη γεωργική γη (ΧΓΓ) και σε άλλες περιοχές της υπαίθρου. Ως αποτέλεσμα, οι αστικές περιοχές και γενικά ο δομημένος χώρος και οι περιοχές που γειτνιάζουν άμεσα με αυτόν και το βασικό δίκτυο υποδομών εξαιρείται, καθώς τέτοιες περιοχές έχουν χαρακτήρα αστικό, ενώ εξαιρούνται και οι περιοχές που χαρακτηρίζονται χωρίς κάλυψη, αλλά και δάση που δεν έχουν αγροτική χρήση εκτός από την ξύλευση (οξιές, κωνοφόρα).

Οι διαστάσεις που χρησιμοποιούνται είναι (Σχήμα 2): (α) τη γεωμορφολογία και πάλι με το υψόμετρο και τις κλίσεις που καταλήγει σε τρεις τύπους; τις πεδινές περιοχές (υψόμετρο 0-400 και οποιαδήποτε κλίση, συνολικά 70.383,19 km² ή το 53.48% της έκτασης της χώρας), ημι-ορεινές περιοχές (υψόμετρο 401-600 & 601-800 αν η κλίση είναι <3%, συνολικά 23.918,68 km², ή το 18.19% της έκτασης της χώρας) και (γ) ορεινές περιοχές (υψόμετρο >800 ή 601-800 με κλίση >3%, συνολικά 37.169,74 km², ή το 28.25% της έκτασης της χώρας), (β) οι αγροτικές καλύψεις γης, που ομαδοποιούνται από τις κατηγορίες επιπέδου 3 του CORINE με βάση το είδος της κάλυψης, τη χρήση της γης που αντιστοιχεί σε αυτήν την κάλυψη και την ένταση των καλλιεργητικών πρακτικών που σε γενικές γραμμές αντιστοιχεί στις συγκεκριμένες καλύψεις, ως εξής (Πίνακας 1): (ι) εκτατικές αρόσιμες εκτάσεις, (ιι) εντατικές αρόσιμες εκτάσεις και μόνιμες φυτείες, (ιιι) μόνιμες εκτατικές καλλιέργειες, (ιiv) βοσκότοποι, (v) δάση. Όπως αναφέρουν οι συγγραφείς: “Η διάκριση μεταξύ των κατηγοριών αυτών (βοσκότοποι και δάση), αλλά και ο αποκλεισμός άλλων κατηγοριών, όπως τα κωνοφόρα και τα πυκνά δάση φυλλοβόλων (π.χ. οξιές) είναι συχνά προβληματική, καθώς από τη μια για την ίδια κατηγορία κάλυψης μπορεί να υπάρχουν πολύ σημαντικές διαφορές π.χ. μεταξύ περιοχών στα νησιά και στα ορεινά της Μακεδονίας ή της Ηλείου, ενώ από την άλλη ορισμένες από τις εκτάσεις που χρησιμοποιούνται ως βοσκότοποι μπορεί να είναι στην κατηγορία “δάση” και το αντίθετο.

Η τυπολογία όμως του CORINE δεν επιτρέπει περαιτέρω διακρίσεις. Όσον αφορά στην ένταση της χρήσης, η επιλογή να χρησιμοποιηθεί ένα τέτοιο κριτήριο για την τυπολογία έγινε για λόγους που έχουν να κάνουν με τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις και τις επιπτώσεις στα λεγόμενα “δημόσια αγαθά” (νερό, έδαφος, αέρας, βιοποικιλότητα, πολιτιστική κληρονομιά, κ.α. Cooper κ.ά., 2009), αλλά και για την καλύτερη κατανόηση των λειτουργιών της αγροτικής παραγωγής στις περιοχές αυτές. Καλύτερες και περισσότερο λεπτομερείς καλύψεις γης μπορούν να προσφέρουν καλύτερα αποτελέσματα”.

Σχήμα 2. Τυπολογία ελληνικών τοπίων με βάση τρεις διαφορετικές διαστάσεις

Πηγή: Τσιλιμπίγκας και Κίζος, υπό έκδοση

Οι κατηγορίες που προέκυψαν καταλαμβάνουν συνολικά περίπου το 78% της συνολικής έκτασης της επικράτειας. Όπως είναι αναμενόμενο, στα ορεινά και στα ημιορεινά κυριαρχούν τα δάση και οι βοσκότοποι (95% και 75% της συνολικής έκτασης αντίστοιχα), ενώ στα πεδινά είναι σημαντικές οι αροτραίες καλλιέργειες (44% περίπου της συνολικής έκτασης), αλλά απαντώνται και βοσκότοποι και δάση.

Πίνακας 1. Κατηγοριοποίηση της ελληνικής υπαίθρου με βάση τις αγροτικές χρήσεις γης (μάκα αξιολόγησης των συγκρίσεων ανά ζεύγη

Κατηγοριοποίηση με βάση τις “αγροτικές” χρήσεις γης	Περιγραφή	Κλάσεις από CORINE 2000
(i)Εκτατικές αρόσιμες εκτάσεις	Ετήσιες καλλιέργειες χαμηλών σχετικά εισροών (κυρίως σιτηρά)	“Μη αρδεύσιμη αρόσιμη γη” (211),
(ii)Εντατικές αρόσιμες εκτάσεις και μόνιμες φυτείες,	Καλύψεις γης υψηλών σχετικά εισροών: ετήσιες καλλιέργειες (βιομηχανικά φυτά, ορυζώνες, λαχανικά και κτηνοτροφικά φυτά), αμπελώνες και δενδρώνες υψηλών (καρποφόρα)	“Μόνιμα αρδευόμενη γη” (212), “Ορυζώνες” (213), “Αμπελώνες” (221), “Οπωροφόρα δένδρα και φυτείες με σαρκώδεις καρπούς” (222), “Ετήσιες καλλιέργειες που συνδέονται με μόνιμες καλλιέργειες” (241), “Σύνθετα συστήματα καλλιέργειας” (242),
(iii) Μόνιμες εκτατικές καλλιέργειες		“Ελαιώνες” (223),
(iv) Βοσκότοποι,	Καλύψεις που συνήθως χρησιμοποιούνται για βόσκηση σε ημι-εντατικά ή εκτατικά κτηνοτροφικά συστήματα	“Λιβάδια” (231), “Τη που καλύπτεται κυρίως από τη γεωργία με σημαντικές εκτάσεις φυσικής βλάστησης” (243), “Φυσικοί Βοσκότοποι” (321),
(v) Δάση,	Δασικές διαπλάσεις που χρησιμοποιούνται από αγροτικά (αγροδασικά, κτηνοτροφικά ή γεωργικά) συστήματα	“Σκληροφυλλική βλάστηση” (323), “Μεταβατικές δασώδεις θαμνώδεις εκτάσεις” (324), “Εκτάσεις με αραή βλάστηση” (333).

Πηγή: διασκευή από Τσιλιμίγκας και Κίζος, υπό έκδοση)

Χωρικά, τα πεδινά δάση απαντώνται στα όρια των πεδινών περιοχών με ημιορεινές / ορεινές περιοχές. Η 2η κατηγορία με τις περισσότερες εκτάσεις είναι των πεδινών εντατικών καλλιεργειών που καταλαμβάνει το 14% περίπου των εκτάσεων της τυπολογίας και χωρικά απαντάται στη θεσσαλική πεδιάδα, στην πεδιάδα της Θεσσαλονίκης, στις Σέρρες και στον Έβρο και σε μικρότερο βαθμό σε άλλες πεδινές εκτάσεις (Βοιωτία, Ηλεία, Αργολίδα, Ηλεία και Άρτα). Σε αυτές τις περιοχές και στις πεδινές εκτάσεις στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη απαντώνται και οι περισσότερες εκτάσεις εκτατικών αροτραίων καλλιεργειών που καταλαμβάνουν περίπου 11,5% των εκτάσεων της τυπολογίας. Οι εκτάσεις με πεδινούς βοσκότοπους, που με 13,5% των συνολικών εκτάσεων της τυπολογίας, αντιπροσωπεύουν μια ακόμη σημαντική κατηγορία, απαντώνται και αυτές στα όρια των πεδινών εκτάσεων, κυρίως στην Κεντρική και Νότια Ελλάδα και στα νησιά. Οι υπόλοιπες κατηγορίες αντιπροσωπεύουν λιγότερο από 10% των εκτάσεων της τυπολογίας έκαστη, με σημαντική εκπροσώπηση ορεινών και ημιορεινών βοσκότοπων, ενώ οι πεδινές μόνιμες καλλιέργειες αντιπροσωπεύουν 5,5% περίπου των εκτάσεων της τυπολογίας, όσο περίπου και το άθροισμα των υπόλοιπων 6 κατηγοριών (Πίνακας 2).

Πίνακας 2: Κατηγορίες αναγλύφου και κατηγοριοποίηση με βάση τις αγροτικές χρήσεις γης

	Ορεινές		Ημιορεινές		Πεδινές		Σύνολο	
	έκταση (χλμ ²)	%	έκταση (χλμ ²)	%	έκταση (χλμ ²)	%	έκταση (χλμ ²)	%
Εκτατικές αροτραίες	653	2,9	2.855	15,4	11.779	19,4	15.287	15
Εντατικές	462	2,1	1.330	7,2	14.489	23,8	16.281	16
Μόνιμες καλλιέργειες	45	0,2	535	2,9	5.542	9,1	6.122	6
Βοσκότοποι	7.289	32,5	5.660	30,4	13.820	22,7	26.769	26,3
Δάση	13.981	62,3	8.214	44,2	15.182	25	37.377	36,7
Σύνολο	22.430	100	18.594	100	60.812	100	101.836	100

Πηγή: διασκευή από Τσιλιμίγκας και Κίζος, υπό έκδοση

Εκτός όμως από την κατανομή της έκτασης των διαφορετικών τύπων, η απεικόνιση στο χώρο καταδεικνύει μεγάλη χωρική ετερογένεια, καθώς αν και σε γενικές γραμμές η κατανομή ακολουθεί το ανάγλυφο, η διάκριση των καλύψεων γης με βάση την ένταση της χρήσης αποκαλύπτει το ετερογενές μωσαϊκό που εμφανίζεται ακόμη και σε εκτάσεις που θεωρούνται σχετικά ομοιογενείς. Η μεγαλύτερη ετερογένεια εμφανίζεται σε ημιορεινές εκτάσεις που αντιπροσωπεύουν μια μεταβατική ζώνη από τα ορεινά -όπου κυριαρχούν τα

δάση και οι βοσκότοποι- και τα πεδινά -όπου κυριαρχούν οι αροτραίες καλλιέργειες και οι εντατικές μόνιμες φυτείες. Οι πεδινές περιοχές όμως είναι και αυτές σημαντικά ετερογενείς, ανάλογα με την περιοχή και κυρίως στα “όρια” εντατικά καλλιεργούμενων και αρδευόμενων περιοχών.

Το μωσαϊκό αυτό γίνεται πολύ περισσότερο πολύπλοκο αν συμπεριληφθούν και οι παράμετροι που δεν λήφθηκαν υπόψη για την κατασκευή των τύπων και κυρίως οι λεγόμενες περιαστικές περιοχές και οι περιοχές που γειτνιάζουν με δίκτυα μεταφορών. Οι τύποι που προκύπτουν θα πρέπει να συμπεριλάβουν τέτοιες περιοχές για να μπορέσει να αποδοθεί καλύτερα η λεγόμενη “μετα-παραγωγική” ύπαιθρος που αναπτύσσεται κυρίως σε περιαστικές περιοχές και κοντά στο κύριο μεταφορικό δίκτυο. Ταυτόχρονα, η περαιτέρω ανάλυση των γενικών αυτών τύπων σε μεγαλύτερο επίπεδο λεπτομέρειας των καλύψεων γης μπορεί να προσφέρει και καλύτερη απεικόνιση των λειτουργιών του χώρου, τόσο σε επίπεδο “δημόσιων αγαθών” και επομένως και περιβαλλοντικών πιέσεων ή περιβαλλοντικού “αποθέματος” (με την συμπερίληψη π.χ. των προστατευόμενων περιοχών), όσο και σε επίπεδο των λειτουργιών που αφορούν στην απασχόληση, στην αξία της γης και στις πιέσεις που ασκούνται σε αυτή.

2.2. Οι προσλήψεις των τοπίων της υπαίθρου

Η πρόσληψη κάθε τοπίου εξαρτάται από την κοινωνική ομάδα που νοηματοδοτεί το συγκεκριμένο τοπίο (Howard, 2011). Ο τρόπος ορισμού των κοινωνικών ομάδων γίνεται στη βάση πολλών και ποικίλων χαρακτηριστικών, με αποτέλεσμα πολλά αλληλο-καλυπτόμενα νοήματα, αξίες και ιδέες για τα ίδια τοπία. Τα τοπία της υπαίθρου είναι χαρακτηριστικές περιπτώσεις τέτοιων διαφορετικών προσλήψεων, στη βάση των διαφορετικών «υπαιθρότητων».

Δύο από τις ευρύτερες “υπαιθρότητες”, διακρίνονται με βάση την περιοχή κατοικίας στην “αστική ύπαιθρο”, που δημιουργούν, φαντάζονται, καταναλώνουν, κτλ. οι κάτοικοι αστικών περιοχών και στην “ύπαιθρο των κατοίκων της υπαίθρου”, ή η “αγροτική ύπαιθρος” που αντίστοιχα αναφέρεται σε μια ύπαιθρο όπως τη ζουν σε καθημερινή βάση, αλλά και τη φαντάζονται και τη νοηματοδοτούν οι ίδιοι οι κάτοικοι της υπαίθρου (Hoggart κ.ά. 1995; Woods, 2010). Οι υπαιθρότητες αυτές θα πρέπει να θεωρηθούν βέβαια περισσότερο ως εναρκτήριο σημείο της ανάλυσης, με πολλές και πολύ διαφορετικές υποκατηγορίες οι οποίες μεταβάλλονται χωρικά και χρονικά, παρά ως παγιωμένες και μονολιθικές έννοιες. Παρ’ όλα αυτά, αντιστοιχούν σε δύο πολύ διαφορετικές “υπαιθρούς” με πολύ διαφορετικά τοπία.

Η “αστική ύπαιθρος” αντιστοιχεί σε μια ύπαιθρο η οποία βιώνεται από κατοίκους των πόλεων (Νιτσιάκος, 1995). Πρόκειται για ένα χώρο και ένα τοπίο φορτισμένο συμβο-

λικά και συναισθηματικά, με αναφορές σε ένα παρελθόν που “νοσταλγούν” ή φαντασιώνονται οι χρήστες της, έστω και αν πρόκειται μόνο για μια εικόνα, ένα τοπίο που είναι τεχνητό και που καταναλώνεται ως τέτοιο, ως απομίμηση της “αυθεντικής” αγροτικής ζωής (Woods, 2010; Cloke κ.ά., 2006). Χαρακτηριστικά παραδείγματα από τη λογοτεχνία, τον κινηματογράφο, από διαφημίσεις, τηλεοπτικές σειρές, κ.ά., παρουσιάζουν μια «ά-χωρη» και «ά-χρονη» ύπαιθρο με «αγνούς» και «αυθεντικούς» ανθρώπους, σε αντίθεση πάντα με αυτούς της πόλης, αλλά και γενικά με τις συνθήκες ζωής στις πόλεις. Πρόκειται για μια υποθετική και φανταστική σε μεγάλο βαθμό κοινωνία και ένα τοπίο το οποίο υποτίθεται ότι αντιπροσωπεύει ένα εξιδανικευμένο παρελθόν. Ιδιαίτερα για περιοχές που θεωρούνται υψηλής πολιτισμικής ή φυσικής αξίας, τέτοιοι συμβολισμοί δημιουργούν τεχνητά τοπία ως απομιμήσεις της “αυθεντικής” ζωής στην ύπαιθρο και καταναλώνονται ως τέτοια (Hoggart κ.ά., 1995). Είναι ένα τοπίο όπου η ύπαιθρος γίνεται αντιληπτή ως “σκηνικό”, ή ως ένα “αγροτικό ειδύλλιο” (rural idyll) (Woods, 2011).

Η νοσταλγία αυτή για έναν ιδεατό τρόπο αγροτικής ζωής μπορεί να ανιχνευτεί σε πολλές ιστορικές περιόδους (Williams, 1990), με την εξύμνηση μιας “απλής, αγροτικής ζωής” σε αντίθεση με τη ζωή στις πόλεις της εποχής, συνδέοντας μάλιστα την μεν με την παράδοση και με “παραδοσιακές” αξίες. Το γεγονός αυτός φανερώνει τη συμβολική σημασία της υπαίθρου και των τοπίων της για τους κατοίκους των αστικών κέντρων καθώς για αυτούς συμβολίζει το παρελθόν των αγροτικών κοινωνιών τους και έναν τρόπο ζωής διαφορετικό από αυτόν της πόλης, “κοντά στην φύση”.

Παρ’ όλα αυτά, τα τοπία που συνδέονται με αυτό το “ειδύλλιο” είναι σε μεγάλο βαθμό ορεινά τοπία με δάση και ορεινά βοσκοτόπια ή περιοχές με μόνιμες καλλιέργειες και κυρίως ελαιώνες, ως σύμβολα και καλύτερης διατροφής και περισσότερο “ποιοτικών” προϊόντων. Επίσης, οι μικροί οικισμοί και το δομημένο περιβάλλον με μικρά σε ύψος και σε μέγεθος κτίρια έχει πολύ σημαντικό ρόλο σε αυτά τα τοπία, ιδιαίτερα ως αντίθεση με το δομημένο περιβάλλον των πόλεων. Σήμερα, με συνθήκες οικονομικής, κοινωνικής και πολιτισμικής κρίσης, το ειδύλλιο αυτό εκφράζεται ως “επιστροφή στη γη” και σε περισσότερο αγροτικά τοπία, με αγρότες -συνήθως ηλικιωμένους, αλλά όλο και περισσότερο και νέους- που μοχθούν για να παράγουν ποιοτικά προϊόντα, αλλά και πάλι μακριά από “πραγματικές” εμπειρίες καλλιέργειας ή εκτροφής ζώων.

Η “ύπαιθρος των κατοίκων της υπαίθρου” ή η “αγροτική ύπαιθρος” από την άλλη, αναφέρεται στους κατοίκους της υπαίθρου. Αν και τέτοια ομοιογενής ομάδα πρακτικά δεν υπάρχει, καθώς οι διαφορές απασχόλησης και στρατηγικών επιβίωσης των νοικοκυριών, τρόπου ζωής, φυλής, ηλικίας, προσδοκιών και επιδιώξεων (Van Dam κ.ά., 2002) είναι περισσότερες από τις ομοιότητες, κάποιες κοινές τάσεις δικαιολογούν την επιλογή μιας τέτοιας κατηγορίας. Η σημαντικότερη από αυτές εκφράζεται ως αυξανόμενη πίεση για

στροφή στην παροχή υπηρεσιών, σε νέες δραστηριότητες και προϊόντα. Ταυτόχρονα όμως, οι κάτοικοι της υπαίθρου απαιτούν ποιότητα ζωής όμοια με αυτή των αστικών περιοχών και την απόλαυση ανάλογου επίπεδου υπηρεσιών και επιλογής δραστηριοτήτων με αυτή της πόλης.

Η κατηγοριοποίηση αυτή είναι βέβαια σχηματική και δε μπορεί να θεωρηθεί ότι αντιπροσωπεύει την “πραγματικότητα” της σημερινής υπαίθρου. Για παράδειγμα, οι αρχηγοί των αγροτικών εκμεταλλεύσεων θεωρητικά προσλαμβάνουν την ύπαιθρο από τη σκοπιά της υπαιθρότητας των κατοίκων της υπαίθρου. Στις σύγχρονες όμως δυτικές κοινωνίες αυξάνεται σημαντικά ο αριθμός των κατόχων αγροτικών εκμεταλλεύσεων οι οποίοι δεν είναι αγρότες, αλλά ασχολούνται περιστασιακά (ως ‘χόμπυ’) ή έχουν ως δεύτερη απασχόληση τη γεωργία (Kizos, 2012) και που συχνά δεν κατοικούν καν στην περιοχή όπου έχει την έδρα η εκμετάλλευσή τους. Τα συμφέροντα, οι επιδιώξεις και οι αντιλήψεις των διαφορετικών κατηγοριών αρχηγών είναι πολύ διαφορετικές, τόσο όσον αφορά στις στρατηγικές επιβίωσης, όσο και στις αντιλήψεις και νοοτροπίες σχετικά με την ύπαιθρο και τα τοπία της και την αγροτική παραγωγή σε αυτή. Έτσι, οι αρχηγοί των αγροτικών εκμεταλλεύσεων είναι ταυτόχρονα και χρήστες και καταναλωτές των τοπίων της υπαίθρου. Χρήστες γιατί τα διαμορφώνουν με τις παρεμβάσεις τους και τα καλλιεργητικά συστήματα που υιοθετούν και καταναλωτές γιατί (ορισμένοι από αυτούς) συμμετέχουν στους συμβολισμούς της πρώτης κατηγορίας υπαιθρότητας, της “αστικής υπαίθρου”.

Οι προσλήψεις αυτές θα πρέπει να ληφθούν υπόψη σε τελικές χρήσεις της όποιας τυπολογίας της υπαίθρου και των τοπίων της. Οι τυπολογίες που αναπτύσσονται εδώ τέμνονται σε διάφορα σημεία με τις προσλήψεις των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων. Οι τομές αυτές καθορίζουν τη διαφορετική αξία και σημασία που αποδίδουν οι διαφορετικές ομάδες σε διαφορετικά τοπία και τελικά τις πρακτικές διαχείρισης και μεταβολής ή διατήρησής τους. Ακολουθεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, αυτό των ορεινών περιοχών.

2.3. Ένα παράδειγμα: από το “τραγικό” στο “μαγικό” βουνό

Η Ελλάδα είναι μια ορεινή χώρα. Ο ορεινός όγκος της Πίνδου δεσπόζει στη χώρα και αποτελεί τη ραχοκοκαλιά της και ένα φυσικό όριο ανάμεσα στις ανατολικές και δυτικές ακτές. Για μια σειρά από λόγους, πολλά από τα βουνά αυτά έγιναν ελκυστικά για κατοικία στη διάρκεια της Οθωμανικής περιόδου και ο πληθυσμός αυξήθηκε δημιουργώντας ένα πολύπλοκο πολιτισμικό τοπίο (Kizos, 2008; Kizos and Vlachos, 2013).

Κεντρικό σημείο αναφοράς αποτελεί ο οικισμός, συνήθως με νότιο προσανατολισμό και σε υψόμετρο 800 – 1000m, ψηλότερα από τις περισσότερες καλλιέργειες και χαμηλότερα από τους βοσκότοπους και τις δασικές εκτάσεις. Οι οικισμοί σπάνια είναι πολύ συγκεντρωμένοι και τα σπίτια διαθέτουν αυλές, κηπάρια και χώρους για ορισμένα ζώα.

Κοντά στον οικισμό και με νότιο προσανατολισμό βρίσκονταν κήποι και λαχανικά σε μικρά τεμάχια. Συνήθως χαμηλότερα και σπάνια ψηλότερα βρίσκονταν οι καλλιέργειες, κυρίως σιτηρά (σίκαλη, κριθάρι και σιτάρι) και ψυχανθή, μαζί με άλση και λειμώνες. Σε ακόμη χαμηλότερο υψόμετρο (400-600m) και ανάλογα με την περιοχή, βρίσκονταν αμπέλια και άλλες καλλιέργειες και αν η απόσταση από τον κύριο οικισμό ήταν μεγαλύτερη από 10-15km, μικρά οικήματα χρησιμοποιούνταν εποχικά. Οι αγροί ήταν γενικά μικρού μεγέθους με φυτοφράκτες ή μικρά χαντάκια για όρια. Ψηλότερα (ως περίπου τα 1100m) βρίσκονταν το λεγόμενο “κλαδερό”, δάσος βελανιδιάς που βόσκονταν το καλοκαίρι και τα δέντρα κλαδεύονταν για χειμερινή τροφή των ζώων. Ακόμη ψηλότερα (ως τα 1500m), τα δάση πεύκου, ελάτης ή οξιάς προμήθευαν ξυλεία. Από τα 1300m και ψηλότερα, βρίσκονταν οι κοινοτικοί βοσκότοποι. Η εικόνα συμπληρώνεται από το πυκνό δίκτυο μονοπατιών, ορισμένα πλακόστρωτα και πολύ φαρδιά και με τοξωτά γεφύρια. Ο Kizos (2008) παρέχει και μια ιδεατή εικονογράφηση. Η κτηνοτροφία και η δασοκομία αποτελούσαν τις κύριες δραστηριότητες του πληθυσμού, σε συνδυασμό με γεωργία μικρής κλίμακας.

Η ανθηρή αυτή ορεινή οικονομία κατέρρευσε τον 20ό αιώνα για μια σειρά από διαφορετικούς λόγους. Το Ελληνικό κράτος πήρε τον έλεγχο των κοινοτικών εκτάσεων και δασών, ο εμφύλιος πόλεμος (1945-1949) ανάγκασε πολλούς κατοίκους να μεταναστεύσουν στο εξωτερικό ή στα πεδινά και πολλές κοινότητες σχεδόν ερήμωσαν. Η γεωργία στα πεδινά εντατικοποιήθηκε και η ορεινή γεωργία δεν μπόρεσε να την ανταγωνιστεί. Τέλος, η σύγκριση της ποιότητας ζωής στις πόλεις με αυτή απομονωμένων ορεινών οικισμών, ενίσχυσε την έξοδο του πληθυσμού προς τις πόλεις.

Πρόσφατα όμως, η ζωή στα “βουνά” και το τοπίο τους απέκτησαν και πάλι αξία στα μάτια των αστικών κυρίως πληθυσμών, ως χώροι και τοπία κατανάλωσης. Η “νοσταλγία” της -παλαιότερα θεωρούμενης και ως “τραγική”- ζωής στα ορεινά, αλλά και η κυριαρχία του δάσους ως αποτέλεσμα της εγκατάλειψης των καλλιεργειών από τη δεκαετία του 1950 και μετά, αλλά και το πλούσιο και “παραδοσιακό” οικιστικό περιβάλλον πολλών ορεινών οικισμών, έφεραν την επανεκτίμηση των ορεινών περιοχών και των τοπίων τους, “πολιτιστικών” και “φυσικών”. Η στροφή αυτή δεν ακολουθεί μόνο παλαιότερες εκτιμήσεις για τις ορεινές περιοχές ως λημέρια αρματωλών και κλεφτών, αλλά σήμερα έχει και έναν περισσότερο περιβαλλοντικό χαρακτήρα, καθώς αυτές οι περιοχές θεωρούνται ως μια κιβωτός διατήρησης της φύσης, με το δάσος να αποτελεί τη σημαία της θεώρησης αυτής (αν και τα πυκνά δάση υποστηρίζουν σαφώς μικρότερα επίπεδα ποικιλίας ζωής και ειδών από μικτά ανοιχτά – καλλιεργούμενα – δασικά τοπία). Το αποτέλεσμα είναι η μετάβαση από το “τραγικό” στο “μαγικό” βουνό (για μια πιο αναλυτική συζήτηση Λουλούδης, 2003).

3. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ποια είναι τα τοπία της υπαίθρου στην Ελλάδα σήμερα; Στην εργασία αυτή επιχειρήθηκε να συζητηθούν διαφορετικές προσεγγίσεις διάκρισης του χώρου πέρα από απλουστευτικές και διπολικές τυπολογίες υπαίθρου – πόλης, ικανές να συλλάβουν την ετερογένεια τους, φυσικο- και ανθρωπο-γεωγραφική. και για τον τρόπο της παρουσιαστούν ορισμένα από αυτά.

Μια ακόμη παράμετρος που δεν έχει συζητηθεί είναι οι διαδικασίες μεταβολής των τοπίων αυτών. Οι Kizos and Vlachos (2013) και κυρίως οι Tsilimigkas and Kizos (in press) βασιζόμενοι στους Bürgi κ.ά. (2005) συζητούν ορισμένες από αυτές τις διαδικασίες μεταβολής που περιλαμβάνουν την αστική επέκταση στην ύπαιθρο, την εγκατάλειψη της αγροτικής παραγωγής και την εντατικοποίηση της. Η κατανόηση της δυναμικής αυτών των μεταβολών στο χώρο και της αντιστοίχισής τους με τους τύπους τοπίων που έχουν προταθεί ή, γενικότερα με τοπία, είναι απαραίτητη για τη μετακίνηση από μια περιγραφή των τύπων στην ερμηνεία των μεταβολών και στο σχεδιασμό για τη διαχείριση τους.

Περισσότερο περιφερειακές προσεγγίσεις μπορούν να προσφέρουν πιο λεπτομερείς απεικονίσεις στη βάση των κριτηρίων που παρουσιάζονται εδώ. Μια τέτοια περισσότερο περιφερειακή προσέγγιση απεικονίζει καλύτερα τη σημαντική ετερογένεια και πολυδιάσπαση της ελληνικής υπαίθρου διασφαλίζοντας με αυτόν τον τρόπο ένα πολύτιμο εργαλείο χωρικού σχεδιασμού με δυνητική εφαρμογή στο σύνολο των πολιτικών που αναφέρονται στην ύπαιθρο και ιδιαίτερα των πολιτικών αγροτικής ανάπτυξης και ανάπτυξης της υπαίθρου.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Ανθοπούλου, Θ. (2001) «Γεωγραφικές διαφοροποιήσεις, χωρικές και κοινωνικές ανασυνθέσεις του υπαίθρου χώρου». Στο: Μωυσίδης, Α. και Ανθοπούλου, Θ. (επιμ.) *Από τον αγροτικό χώρο στην υπαίθρο χώρα: Μετασχηματισμοί και σύγχρονα δεδομένα του αγροτικού κόσμου στην Ελλάδα*. Αθήνα: Gutenberg, σελ. 103-148.
- Ανθοπούλου, Θ. και Μωυσίδης, Α., επιμ. (2001) *Από τον αγροτικό χώρο στην υπαίθρο χώρα: Μετασχηματισμοί και σύγχρονα δεδομένα του αγροτικού πληθυσμού στην Ελλάδα*. Αθήνα: Gutenberg.
- Γούσιος, Δ. (1999) «Υπαιθρος, αγροτικός χώρος και μικρή πόλη: Από την γεωργοποίηση στην τοπική ανάπτυξη». Στο: Οικονόμου, Δ. και Πετράκος, Γ. (επιμ.) *Η ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων: Διεπιστημονικές προσεγγίσεις αστικής ανάλυσης και πολιτικής*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Gutenberg.
- Δαμιανάκος, Σ. (2002) *Από τον χωρικό στον αγρότη: Η ελληνική αγροτική κοινωνία απέναντι στην παγκοσμιοποίηση*. Αθήνα: Εξάντας, ΕΚΚΕ.
- Δαυτόπουλος, Γ.Δ. (2005) *Αειφορική ανάπτυξη της ελληνικής υπαίθρου*. Θεσσαλονίκη: Ζήτη.
- Κασίμης, Χ. και Λουλούδης, Α. (1999) *Υπαιθρος χώρα: Η ελληνική αγροτική κοινωνία στο τέλος του εικοστού αιώνα*. Αθήνα: ΕΚΚΕ, Πλέθρον.
- Λαμπριανίδης, Λ., επιμ. (2005) *Επιχειρηματικότητα στην ευρωπαϊκή υπαίθρο: Η περίπτωση της Ελλάδας*. Αθήνα: Πατάκης.
- Λαμπριανίδης, Λ. (2012) *Οικονομική γεωγραφία: Στοιχεία θεωρίας και εμπειρικά παραδείγματα*. 2η έκδ. Αθήνα: Πατάκη.
- Λουλούδης, Α. (2003) «Από το “τραγικό” στο “μαγικό” βουνό: Υπερτοπικές συνέργειες επιβίωσης της τοπικής κοινωνίας» *Γεωγραφίες*, 5, σελ. 36-56.
- Μπεριάτος, Η. και Ψαλτόπουλος, Δ., επιμ. (2003) *Περιβάλλον και ανάπτυξη της υπαίθρου: Οικονομικές, γεωγραφικές και περιβαλλοντικές πτυχές*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Μωυσίδης, Α., Ανθοπούλου, Θ. και Ντυκέν, Μ.Ν. (2002) *Οι ηλικιωμένοι στον αγροτικό χώρο: Συνθήκες διαβίωσης και όψεις κοινωνικού αποκλεισμού*. Αθήνα: Gutenberg.
- Νιτσιάκος, Β. (1995) *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου: Στον απόηχο της μακράς διαρκείας*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Παπαδόπουλος Α. Γ. (2004) «Το διακύβευμα της αγροτικής ανάπτυξης σε μια πολυλειτουργική υπαίθρο». Στο: Παπαδόπουλος, Α.Γ. (επιμ.) *Η ανάπτυξη σε μια πολυλειτουργική υπαίθρο*. Αθήνα: Gutenberg.

Σαμαράς, Δαμιανός, Δ., Κασίμης, Χ., Μωυσιδής, Α. και Ντεμούσης, Μ. (1996) *Η πολυπασχόληση στον αγροτικό τομέα και η αναπτυξιακή πολιτική στην Ελλάδα*. Αθήνα: IMM.

Τσιλιμίγκας, Γ. και Κίζος, Θ. (υπό έκδ.) «Προς μια τυπολογία για την ελληνική ύπαιθρο». *Γεωγραφίες*.

Ξενόγλωσση

Antrop, M. (2004) "Landscape change and the urbanization process in Europe". *Landscape and Urban Planning*, 67 (1/4), pp. 9-26.

Bürgi, M., Hersperger, A.M., and Schneeberger, N. (2005) "Driving forces of landscape change: Current and new directions". *Landscape Ecology*, 19 (8), pp. 857-868.

Cloke, P.J., Marsden, T. and Mooney, P., eds. (2006) *Handbook of rural studies*. London: Sage.

Cosgrove, D. (2003) "Landscape: ecology and semiosis". In: Palang, H. and Fry, G. (eds.) *Landscape interfaces: Cultural heritage in changing landscapes*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, pp. 15-20.

ESPON (2006) Urban-rural relations in Europe: Final Report, ESPON 1.1.2. Edited by Bengs, C. and Schmidt-Thomé, K. Διαθέσιμο στο [http://www.espon.eu /main/Menu_Projects/Menu_ESPON2006Projects/Menu_ThematicProjects/urbanrural.html](http://www.espon.eu/main/Menu_Projects/Menu_ESPON2006Projects/Menu_ThematicProjects/urbanrural.html) [Τελευταία πρόσβαση 05/03/2013].

Ferrao, J., Lopes, R. and Ferreira, F. (2004) «Υπαιθρος, περιφερειακότητα και περιοχές της υπαίθρου στην Ευρώπη». Στο Λαμπριανίδης, Λ. (επιμ.) *Η επιχειρηματικότητα στην ευρωπαϊκή ύπαιθρο: Η περίπτωση της Ελλάδας*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.

Hadjimichalis, C. (2003) "Imagining rurality in the new Europe and dilemmas for spatial policy". *European Planning Studies*, 11 (2), pp. 103-113.

Hoggart, K. (1990) "Let's do away with the rural". *Journal of Rural Studies*, 6, pp. 245-257.

Hoggart, K., Buller, H. and Black, R. (1995) *Rural Europe: Identity and change*. London: Arnold.

Howard, P.J. (2011) *An introduction to landscape*. Farnham: Ashgate.

Kizos, T. (2008) "Rural environmental management in Greece as a cultural frontier between the 'occident' and the 'orient'". *Arbor*, CLXXXIV (729), pp. 127-142.

Kizos, T. and Vlahos, G. (2013) "The evolution of the agricultural landscape". In: Papayiannis, T. and Howard, P. (eds.) *Reclaiming the Greek landscape*. Athens: MED-INA.

Marcucci, D.J. (2000) "Landscape history as a planning tool". *Landscape and Urban Planning*, 49, pp. 67-81.

- Mücher, C.A., Klijnb, J.A., Wascher, D.M. and Schaminée, J.H.J. (2010) “A new European Landscape Classification (LANMAP): A transparent, flexible and user-oriented methodology to distinguish landscapes”. *Ecological Indicators*, 10 (1), pp. 87-103.
- Tsilimigkas, G. and Kizos, T. (in press) “Spatial mutations and the management of the Greek landscape”. *Geografiska Annaler B*.
- Van Dam, F., Heins, S. and Elbersen, B.S. (2002) “Lay discourses of the rural and stated and revealed preferences for rural living: Some evidence of the existence of a rural idyll in the Netherlands”. *Journal of Rural Studies*, 18 (4), pp. 461-476.
- Williams, R. (1990) “Between country and city”. In: Pugh, S. (ed.) *Reading landscape: Country – city – capital*. Manchester: Manchester University Press. New York.
- Woods, M. (2010) *Rural (Key ideas in geography)*. London: Routledge.
- Woods, M. (2011) *Γεωγραφία της υπαίθρου*. Αθήνα: Κριτική.

Θανάσης Κίζος
Αναπληρωτής Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Τμήμα Γεωγραφίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Δόφος Πανεπιστημίου, Μυτιλήνη,
gtsil@geo.aegean.gr

αιχώρος

ΤΕΥΧΟΣ 19 | ΕΤΟΣ 2014
ISSUE | YEAR

- 4 Σαπουνάκης Α., Σταθάκης Δ.**
Εισαγωγή
- 6 Κίζος Θ.**
Από το Αγροτικό Τοπίο στο Τοπίο της Υπαίθρου:
Η Γεωγραφία και οι Προσλήψεις των Τοπίων της Ελληνικής Υπαίθρου
- 24 Τσιλιμίγκας Γ., Γουργιώτης Α.**
Η διαχείριση του τοπίου στο πλαίσιο
του χωροταξικού σχεδιασμού
- 38 Γουργιώτης Α.**
Η Συμβολή του Συμβουλίου της Ευρώπης
στο χωρικό σχεδιασμό και το τοπίο
- 58 Σαπουνάκης Α.**
Περιαστικό τοπίο στην Ελλάδα: Απειλές και προοπτικές
- 80 Τσιλιμίγκας Γ.**
Οι επιπτώσεις των χρήσεων γης στη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών
του τοπίου: Ποσοτικοποίηση της δομής και της χωρικής κατανομής των
χρήσεων γης στις Ευρύτερες Αστικές Ζώνες
- 106 Σταθάκης Δ., Φαρασλής Γ., Σηφάκη Α.**
Αξιολόγηση των επιπτώσεων της δόμησης στο τοπίο της Κνωσού. Οι
επιπτώσεις της διαχρονικής μεταβολής της δόμησης στο τοπίο της Κνωσού
- 124 Σταθάκης Δ.**
Χωροθέτηση ανεμογεννητριών ελαχιστοποιώντας την οπτική όχληση
- 140 ΘΕΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**
Μπεριάτος Η.
Η διακήρυξη της Στυμφαλίας και το έλλειμμα
πολιτικής τοπίου στην Ελλάδα

ISSN

1109-5008

Webpage

<http://www.aeihoros.gr>